

Виходячи з викладеного вище, можна зробити висновок про те, що залучення та використання підсобного апарату повинен здійснювати тільки начальник дізнання. Якщо необхідність у практичному використанні осіб підсобного апарату відпадає, то цю роботу проводить штатний працівник, але тільки з дозволу начальника районного відділу дізнання.

Таким чином, у разі упорядкування системи обліку злочинності можна отримувати більш достовірну інформацію і уявляти розміри заподіяної суспільству шкоди. Таке ставлення до розглядуваного нами питання буде сприяти можливості подальшого вдосконалення роботи правоохоронних органів на шляху боротьби із злочинністю, нейтралізації негативних наслідків цього соціального лиха. Тому під час дослідження проблем, пов'язаних з боротьбою із злочинністю, необхідно відобразити не тільки сукупність та характеристику скоєних злочинів, але і прогнозувати можливі наслідки цього явища як в кримінальному, так і в криміналістичному аспектах. Кожний з цих аспектів має дуже важливе значення для подальшого вдосконалення організаційних заходів у боротьбі із злочинністю і оцінювання показників її наслідків.

Список літератури:

1. Теория государства и права / Под ред. С.С. Алексеева. М., 1985. 2. Станфорд Л., Оптнер С.Л. Системный анализ для решения деловых и промышленных проблем / Пер. с англ. М., 1969. 3. Хомжолов В.П. Организация управления оперативно-розыскной деятельностью. М., 1999.

Надійшла до редколегії 16.10.2000

О.О. Бондаренко, ад'юнкт каф. кримінального процесу Ун-ту внутр. справ

ДОПИТ ОБІЗНАНИХ ОСІБ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

При провадженні кримінального судочинства дуже часто виникає необхідність в отриманні коментарів, роз'яснень обізнаних осіб з приводу правильного розуміння положень, інструкцій з техніки безпеки, технології виробництва на тій чи іншій ділянці роботи. Особливо виникає необхідність допиту обізнаних осіб при розслідуванні та судовому розгляді справ про порушення правил техніки безпеки, безпеки руху та експлуатації транспорту, розкрадання майна, яке здійснюється при випуску необлікованої продукції шляхом порушення правил технології виробництва і т.д. В якості обізнаних осіб можуть бути допитані інспектори ДАІ, ревізори, бухгалтери, технічні інспектори та інші. Крім цього, на практиці є випадки необхідності допиту спеціалістів, які безпосередньо брали участь в проведенні слідчих дій, ревізорів [1, с.16-17] і т.п. В окремих випадках виникає необхідність зафіксувати в матеріалах кримінальної справи ті чи інші загальновідомі в певній галузі науки положення, тобто положення із сфери парадигм.

Інколи є важливим, щоб дані свідчення стали надбанням не тільки слідчого, але й обвинуваченого, потерпілого та інших учасників кримінального судочинства. Із матеріалів кримінальної справи їм стане зрозумілим питання щодо причини вибору певного напрямку розслідування, відсутності необхідності в призначенні експертизи, подальшої перевірки тієї чи іншої версії тощо. Та навпаки, після отримання від обізнаної особи зафіксованих в матеріалах справи роз'яснень слідчим вирішуються питання щодо необхідності призначення тієї чи іншої експертизи, встановлення кола питань, які слід поставити перед нею або які необхідно зібрати документи та встановити обставини, у зв'язку з чим виникають підстави для проведення певних слідчих дій, складання вимог та запитів. Фіксація у справі консультацій та роз'яснень обізнаних осіб з приводу питань, вирішення яких потребує застосування спеціальних знань, може також мати важливе значення для оцінки висновків експертів, свідчень свідків та інших доказів. Обізнана особа більш серйозніше та відповідальніше ставиться до надання порад та роз'яснень з приводу спеціальних питань, якщо вони фіксуються в протоколі допиту.

Дуже часто отримання свідчень обізнаних осіб оформлюються протоколом допиту свідка. Але діючим законодавством України, на відміну від законодавства інших країн, порядок отримання даних свідчень саме таким чином не передбачений. У зв'язку з цим в науковій літературі між ученими не склалося єдиної думки щодо можливості допиту обізнаних осіб. Так, одні автори (К.О.Букалов, Ю.А.Калінкін, І.М.Сорокотягін, В.М.Махов, Ю.К.Орлов та інші) визнають можливість та доцільність допиту обізнаних осіб та визначають дану форму використання спеціальних знань процесуальною [2, с.25; 3, с.14-15; 4, с.18; 5, с.58-63; 6, с.15], інші ж учені (В.Д.Арсеньєв, В.Г.Заблоцький) відзначають, що обізнані особи (ревізори, технічні інспектори, керівники та співробітники експертних закладів і т.д.) не можуть бути допитані взагалі. Свою точку зору дані вчені мотивують тим, що ніяких інших повноважень крім тих, які обумовлені функціональною компетенцією, у даних осіб в кримінальному процесі немає й бути не може. Крім цього, В.Д.Арсеньєв та В.Г.Заблоцький визнають неприпустимою пропозицію щодо введення в КПК процесуальної фігури *обізнаного свідка*, аргументуючи своє твердження тим, що в свідченнях таких свідків важливе місце займає думка відносно як сприйнятих так і безпосередньо не сприйнятих фактів. Думки особи, як вважають дані вчені, не можуть бути змістом свідчень свідків [7, с.74]. В свою чергу, І.М.Сорокотягін свідченням обізнаних осіб надає ознаки самостійної форми використання спеціальних знань та визначає дану допомогу вказаних осіб довідковою діяльністю. При цьому він відзначає, що свої висновки та пропозиції обізнана особа викладає не в довідці, а в протоколі допиту [4, с.18]. Критикуючи дану точку зору, відзначимо, що її автор за відсутністю законодавчої регламентації можливості допиту обізнаних осіб визнає можливим документування їх свідчень в протоколі, який, по загальному правилу, на стадіях дослідного кримінального процесу та досудового слідства складається при оформленні усних повідомлень про

злочини, явки з повинною. факту роз'яснення прав учасникам процесу та результатів проведення слідчих дій. При цьому, І.М.Сорокотягін стримується навіть з приводу можливості визнання допиту обізнаних осіб слідчою дією, визначаючи їх допит довідковою діяльністю. Тим паче, незрозуміло, протоколом допиту якої особи слід оформляти отримання свідчень обізнаних осіб. Думається, що більш аргументованою з цього приводу є точка зору Ю.А.Калінкіна, який визначає обставину активного використання в слідчій та судовій практиці такої форми участі обізнаних осіб в кримінальному судочинстві як надання ним свідчень в якості свідків та визнає її неспецифічною формою участі в кримінальному процесі осіб, які володіють спеціальними знаннями, так як наше законодавство не знає інституту обізнаних свідків та особливих правил їх допиту. Але це, на думку І.Л.Петрухіна, не є перешкодою для теоретичного вивчення особливостей свідчень даних осіб. Про доцільність визнання в кримінальному судочинстві обізнаних свідків висловлювався також І.Л.Петрухін, який визначає їх як осіб, які сприйняли маючи значення для справи обставини на основі спеціальних знань в науці, ремеслі та мистецтві [8, с.57]. Крім цього, Ю.А.Калінкін підтримує висловлену в літературі пропозицію щодо необхідності введення в кримінальний процес процесуальної фігури обізнаного свідка. Але, на думку вченого, «допит вищевказаних осіб в якості свідка не відповідає його стану та ролі в кримінальному судочинстві, тобто він не зовсім «укладається» в існуючий процесуально-правовий стан свідка, хоча й закон не визначає перешкод для допиту обізнаних осіб в якості останнього.» Автор вважає, що «предметом допиту обізнаних осіб є ті чи інші фактичні обставини, маючи значення для кримінальної справи, та які встановлюються завдяки використанню спеціальних знань. Такого роду свідчення відрізняються від інших свідчень свідків. Важливе місце в перших займає опосередкована наявністю спеціальних знань думка відносно як сприйнятих та і безпосередньо не сприйнятих фактів.» Учений, визначаючи специфіку даних свідчень, пропонує виділити свідчення обізнаних свідків в окреме джерело доказів та визнає доцільним передбачити допит обізнаних свідків в якості самостійної слідчої дії [3, с.14-16]. Дана точка зору знайшла свою підтримку в роботі В.М.Махова. Так, визначаючи обставину підвищення у зв'язку з активним розвитком науково-технічного прогресу практичної необхідності допиту обізнаних осіб, автор вказує на неправомірність даної дії без належної її законодавчої регламентації. При цьому він відзначає, що правомірність допиту обізнаних осіб, на перший погляд, можна обґрунтувати достатньо об'ємним тлумаченням статті, в якій визначається, що «в якості свідка може бути викликана кожна особа, про яку є дані, що її відомі обставини, які відносяться до справи» (ч.1 ст.68 КПК України). На думку вченого, «положення із галузі спеціальних знань, відіграючи роль допоміжних та проміжних фактів, надають можливість краще уявити та правильно оцінити обставини, які мають значення для справи.» Але, як зазначає В.М.Махов, таке аргументування не враховує двох ознак, які відрізняють свідка від обізнаної особи, що допитується.» Так, «...свідок – очевидець фактів, які

мають пряме відношення до справи, – є незамінним. В ролі ж обізнаного свідка може бути будь-яка особа, обізнана в певній галузі спеціальних знань. У зв'язку з незамінністю свідка на нього не може розповсюджуватися вимога щодо незацікавленості його в результатах справи. На відміну від цього, обізнаним свідком може бути лише та особа, яка не зацікавлена в результатах справи...». У зв'язку з цим В.М. Махов вважає доцільним внести доповнення в КПК, які б регламентували нову форму використання спеціальних знань обізнаних осіб в кримінальному судочинстві – допит обізнаного свідка. На його думку, поява інституту обізнаного свідка не повинна привести до випадків підміни ним інших форм використання спеціальних знань, про що також необхідно відзначити в законі [5, с.62-63]. По своєму вирішує питання щодо можливості допиту обізнаних осіб в якості обізнаних свідків Ю.К.Орлов. Так, автор, вказуючи на основну відзнаку даних осіб від «звичайних» свідків, яка полягає в доказовому значенні висновків, зроблених на основі спеціальних знань, поділяє обізнаних свідків на дві групи. До першої з них вчений відносить осіб, які є очевидцями злочину або іншої розслідуваної події (наприклад, водій, який став очевидцем ДТП, лікар, присутній під час смерті потерпілого і т.д.). Суттєву специфіку свідчень даних осіб Ю.К.Орлов вбачає в тому, що вони здатні повідомити про такі факти та обставини, які можуть бути непоміченими «звичайними» свідками. Крім цього, «в свідченнях таких свідків доказове значення мають не тільки безпосередньо сприйняті ними факти, але й їх висновки, зроблені на основі використання спеціальних знань.» [6, с.15; 9, с.25] «Обізнані свідки дають свідчення про факти, сприйняті ними у зв'язку з виконанням своїх службових, професійних чи громадських обов'язків або випадково. Свідчення даних осіб набувають для слідчого певної цінності, яка полягає в наявності деталей розслідуваної події, що можуть бути непоміченими «непрофесіоналами» [1, с.16-17]. До іншої категорії обізнаних свідків Ю.К.Орлов відносить осіб, які не були очевидцями якої-небудь події, але які володіють спеціальними знаннями в цікавлячій слідство і суд галузі та дають свідчення, що засновані тільки на останніх або попередньому досвіді (свідчення довідкового характеру). Вирішуючи питання щодо процесуального оформлення такого роду свідчень, доказова цінність яких очевидна, автор пропонує допитувати даних осіб як обізнаних свідків. Це, на думку вченого, повністю узгоджується з кримінально-процесуальним законом, так як при допиті свідка ним не обмежується коло обставин, які підлягають встановленню по справі. Отже, в предмет свідчень свідка можуть також входити і загальні відомості із будь-якої галузі знань, оскільки вони мають доказове значення. Крім цього, вчений вважає, що допит таких осіб в якості свідків надає реальної можливість процесуальній перевірці їх свідчень. Даних осіб слід попереджувати про кримінальну відповідальність за відмову від дачі та за дачу завідомо неправдивих свідчень, їм можуть бути задані додаткові питання, проведена очна ставка і т.д. На думку Ю.К.Орлова, дана форма використання спеціальних знань повинна отримати якщо не зако-

нодавче закріплення, то хоча б фактичне визнання як реальне явище, яке підлягає усвідомленню та дослідженню [7, с.15].

Проаналізувавши точки зору вищевказаних авторів, можливо запропонувати власний підхід до вирішення питання щодо можливості допиту обізнаних осіб в якості обізнаних свідків, не претендуючи на його незаперечність. Так, заслуговує на увагу точка зору Ю.К.Орлова щодо можливості віднесення свідчень, які обумовлені необхідністю використання спеціальних знань, до предмету свідчень свідків, так як кримінально-процесуальний закон не обмежує кола обставин, що мають значення для справи та які можуть ним охоплюватися [7, с.15]. Отже, на підставі цього визнається можливим проведення допиту обізнаних осіб в якості свідків. Одночасно є справедливою точка зору В.М.Махова щодо необхідності визнання вимоги незацікавленості в результатах справ даних осіб. Наявність даної обставини визначає суттєву відзнаку обізнаних осіб від свідків. Думається, що виділення проведення допиту вказаних осіб в окрему слідчу дію в цілому не має сенсу, так як предмет допиту і процесуальний стан обізнаних осіб та свідків при отриманні від них свідчень є тотожним. На перший погляд, дане твердження не викликає необхідності в розмежуванні категорій обізнаних свідків та свідків. Але, беручи до уваги запропоновані авторами вимоги щодо участі у справі осіб першої категорії, пропонуємо доповнити статтю 68 КПК України наступними положеннями: «У випадках необхідності отримання свідчень з приводу обставин, що мають значення для справи, володіння якими обумовлюється наявністю спеціальних знань, в якості обізнаних свідків можуть бути допитані будь-які обізнані особи, які не зацікавлені в результатах справи. Свідчення даних осіб не можуть підміняти інші форми спеціальних знань, використання яких передбачене законом як обов'язкове. При цьому допит обізнаних осіб проводиться за правилами допиту свідків в кримінальному судочинстві».

Список літератури:

1. Галкин В.М. Соотношение заключения эксперта с другими средствами доказывания в уголовном процессе. М., 1971.
2. Букалов К.А. Основы использования специальных познаний в тактике доказывания // Теория и практика использования специальных знаний при расследовании преступлений // Сб. научн. трудов Волгоград, 1989.
3. Капичкин Ю.А. Участие в уголовном судопроизводстве лиц, обладающих специальными познаниями: Автореф. ... канд. юрид. наук. М., 1981.
4. Сорокотягин И.Н. Специальные познания в расследовании преступлений. Ростов, 1984.
5. В.Н. Махов. Использование познаний сведущих лиц при расследовании преступлений // Проблемы предварительного следствия в уголовном судопроизводстве. Сб. научн. трудов. М., 1980.
6. Орлов Ю.К. Лица, обладающие специальными познаниями как субъекты уголовного процесса // Советская юстиция. 1988 №8.
7. Арсеньев В.Д., Заблоцкий В.Г. Использование специальных познаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. Красноярск, 1966.
8. Петрухин И.Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. М., 1964.
9. Орлов Ю.К. Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам): Учеб. пособие. М., 1995.

Надійшла до редколегії 12.10.2000